

JAN-WERNER MÜLLER:
ČO JE POPULIZMUS?

**Populisti tvrdia:
„My sme ľud!“
Ale myslia tým:
„My – a jedine my –
zastupujeme
ľud!“**

KALLIGRAM

Edícia Skica

Jan-Werner Müller
Čo je populizmus?

Preklad: Petra Thomay

Pre Heidrun Müllerovú

9	<u>Predslov</u>
17	<u>Na úvod: Kto vlastne nie je populista?</u>
29	<u>1. Populizmus: Teória...</u>
63	<u>2. ...a prax</u>
83	<u>3. Ako demokraticky zaobchádzať s populistami</u>
113	<u>Záver: Zhrnutie v desiatich tézach a pár slov k budúcnosti reprezentatívnej demokracie</u>
121	<u>Poznámky</u>
139	<u>PodĎakovanie</u>

Copyright © 2016, Jan-Werner Müller

All rights reserved

Cover Art © Pavlína Morháčová

ISBN 978-80-89916-38-2

Publikáciu z verejných zdrojov podporil

u. fond
na podporu
umenia

Predslov

Táto kniha vyšla po prvýkrát v lete 2016. Odvtedy sa stalo niekoľko udalostí. Niektoré z nich nám môžu poskytnúť ďalšie cenné lekcie o tom, ako rozmýšľať o populizme a ako proti nemu bojovať.

Keby autor inauguračného prejavu Donalda Trumpa mal v úmysle poskytnúť čo možno najviac materiálu do učebnice populizmu, bolo by nutné uznať, že sa mu to ohromne vydarilo. Pri jeho počúvaní by sa mohlo zdať, že Spojené štáty boli práve oslobodené spod cudzej mocnosti. Prezident vyhlásil, že opäť vládnu ľudia – po zvrhnutí nenávideného, cudzieho establišmentu, ktorý okupoval Washington.

Všetci populisti podobne ako Trump stavajú „ľud“ naproti skorumpovanej, prospechárskej elite. Ale nie každý, kto kritizuje mocných, je populista. Čo skutočne vyznačuje populistu – a toto je hlavný argument tejto knihy –, je jeho tvrdenie, že on a iba on zastupuje *ozajstných* ľudí. Ako objasnil sám Trump: keďže on teraz riadi exekutívu, ľud riadi vládu. Akákoľvek opozícia je teda nelegitímna – ak odporuješ Trumpovi, odporuješ ľudu. Toto je zjavná autoritárska dynamika, príznačná pre politikov ako Hugo Chávez, maďarský premiér Viktor Orbán, ktorý sa dokonca sám vyhlasuje za neliberála, či turecký prezident Recep Tayyip Erdoğan. Trump ani nemohol dať svetu jasnejšie na vedomie, aký je pre demokraciu nebezpečný.

Chávez obľuboval slogan „S Chávezom vládne ľud“. Táto rovnica – ľudia a ich jediný verný zástupca – má za ironický následok, že populista v konečnom dôsledku nepreberá žiadnu politickú zodpovednosť. Trump sa tvári, že je predseda iba hlavným vykonávateľom skutočnej vôle ľudu. Rovnakým spôsobom reagoval Erdoğan po puči v lete 2016 na kritiku svojho plánu opäť zaviesť trest smrti: „Čo hovorí môj ľud – to je to, na čom záleží.“ Neprekáža, že práve on sám povedal „svojemu ľudu“, čo má hovoriť; neprekáža, že práve on ostáva jediným legitímnym tlmočníkom hlasu ľudu. Disent sa stáva nedemokratickým sám osebe. Vzájomná kontrola medzi zložkami moci, ktorá je v demokratickom systéme úplne normálna, sa stáva priam prekážkou vykonávania vôle národa.

Niektorí liberáli naivne dúfali, že Trump dá v nejakej chvíli jasne najavo, že má v úmysle „zjednotiť“ a „sceliť“ rozdelenú krajinu. Po voľbách „tweetoval“ hlášky ako „Zjednotíme sa a vyhráme, vyhráme, vyhráme!“. Vo svojej inauguračnej reči vzýval „jednotnú“ a „nezastaviteľnú“ Ameriku. V zásade všetci populisti donekonečna omieľajú zjednocovanie ľudu. Ale vždy je to také zjednocovanie, aké si praje ľud – alebo...! Sám Trump to veľmi výstižne vyjadril v máji v málo známej predvolebnej reči (z ktorej citujem aj neskôr): „Jediná vec, na ktorej záleží, je zjednotenie ľudu – pretože ostatní neznamenujú nič.“ Inými slovami, aj status tých, ktorí z právneho či morálneho hľadiska sú skutočnými občanmi, možno spochybníť, ak nezdieľajú populistovu víziu toho, ako presne by sa mal ľud vlastne spojiť.

Každý populista sa pokúša zjednotiť *svoj* ľud – ten jediný pravý ľud – vyvolávaním sporov s tými, ktorí nie sú vnímaní ako súčasť „skutočnej Ameriky“, „skutočného Turecka“ atď. Polarizácia pre populistov nepredstavuje

problém; je pre nich prostriedkom na udržanie moci. Preto je krajne naivné nazdávať sa, že populista sa skôr či neskôr bude usilovať o zmierenie s druhou stranou. Konflikt (a obzvlášť pretrvávajúce kultúrne vojny) je pre populistov priaznivý, pokiaľ ho vedia využiť na opakovanú demonštráciu toho, kto sú „skutoční ľudia“ – a akí sú mocní.

Ale nie všetky správy sú iba zlé. Myslím si, že v priebehu *annus horribilis 2016* sme sa naučili aj všeličo konštruktívne. Mnohým sa možno bude zdať samozrejmé, že fenomén, ktorý táto kniha analyzuje, bude iba naberať na sile; koniec koncov, v súčasnosti prakticky denne počúvame a čítame o „celosvetovej vlne“ populizmu. Avšak dojem, že antiestablišment je dnes globálnym trendom, nie je neutrálny opis politickej reality. Spolu s teóriou akéhosi dominového efektu ho propagujú samotní populistickí politici. Marine Le Penová na zhromaždení európskych populistov v nemeckom Koblenzi v januári 2017 vyhlásila: „Rok 2016 bol rokom, v ktorom sa zobudil anglosaský svet. Som si istá, že rok 2017 bude rokom, keď sa zobudia aj ľudia kontinentálnej Európy.“ Nigel Farage – nespokojný s prirovnávaním k dominu či obyčajným vlnám – hovoril dokonca o cunami a, miešajúc metafory podľa ľubovôle, chválil talianskych voličov, ktorí odmietli ústavné reformy premiéra Renziho, za „výstrel z bazuky“ namierený proti Európe.

Tieto farebné a viac či menej nevkusné obrazy sú však silno zavádzajúce. Farage nespôsobil Brexit úplne sám. Aby sa *Leave* stalo realitou, potreboval toryovských spojencov ako Borisa Johnsona a Michaela Govea – toho druhého možno viac než kohokoľvek iného. Zatiaľ čo Johnson bol podobne ako Farage považovaný skôr za excentrickú postavičku, Gove sa javil ako intelektuál a veľké zviera vo vláde (predtým bol ministrom školstva aj

spravodlivosti). Keď Gove vyhlásil, že občania by nemali dôverovať odborníkom, malo to váhu – veď aj on sám je odborník. A čo je ešte dôležitejšie, Brexit nebol iba výsledkom spontánnej vzbury utláčaných proti establišmentu; euroskepticizmus, kedysi len okrajová pozícia medzi britskými konzervatívami, bol desaťročia živý bulvárom a politikmi ako David Cameron, ktorý síce neveril v odchod z EÚ, ale z oportunistických dôvodov aj tak omieľal štandardné vyhlásenia o tom, aký je Brusel zlý.

Rovnaký argument platí aj na opačnej strane Atlantiku. Trump nevyhral ako nestranický kandidát nejakého populistického hnutia. Tak ako mal Farage Johnsona a Govea, Trumpovi pomohlo požehnanie republikánov establišmentu ako Newt Gingrich (ďalší bona fide konzervatívny intelektuál), Chris Christie a Rudy Giuliani. Je pravda, že mnohí republikáni bránili vzostupu realitného developera, ale strana sa ho nikdy nezriekla, a práve lojálnosť voči nej ostáva tým najdôležitejším faktorom, ktorý vysvetľuje výsledok volieb: deväťdesiat percent voličov, ktorí sa považujú za republikánov, volilo Trumpa. Vôbec nie je nepravdepodobné, že niektorí z nich volili Trumpa presne tak, ako Američania pred ním volili biznismena a neskoršieho „záchrancu národa“ Rossa Perota (ktorého kandidatúra za tretiu stranu pomohla Billovi Clintonovi zvíťaziť v roku 1992). Stručne povedané, bez republikánskej strany by dnes Trump nebol prezidentom.

Metafory domina a vln spochybnil už aj v praxi jeden opačný príklad. V Rakúsku, kde vo voľbách v decembri 2016 mnohí predpovedali víťazstvo krajne pravicového populistu Norberta Hofera, vyhral „zelený“ politik Alexander Van der Bellen. Avšak to, čo sa môže zdať iba ako odchýlka od inak silného populistického trendu, je dôležitým ponaučením pre celý západný svet. Mnohí

konzervatívni politici sa explicitne postavili proti Hofero-
rovi. Išlo predovšetkým o starostov miest a iných provin-
čných politikov, ktorí si dokázali získať dôveru Rakúšanov
na vidieku; o tej mohli „zelení“, ktorí sa sem-tam prídu
ukázať z Viedne, len snívať. Rozdelenie spoločnosti na po-
pulistický vidiek a liberálne mestá, ktoré bolo jasne vidieť
pri Brexite a Trumpovi, teda nie je nevyhnutné. Kampaň
Van der Bellena navyše zmobilizovala mnohých občanov,
aby oslovili ľudí, s ktorými by inak neprišli do kontaktu.
Mali dokonca letáky, ako konštruktívne hovoriť s Hofero-
vými priaznivcami – napríklad neoznačovať ich hneď za
xenofóbov a fašistov. Populizmus nie je nezadržateľný.

Je preto veľmi dôležité príliš sa nesústreďovať na po-
pulistické a extrémistické strany. Musíme pozorne sle-
dovať aj ostatných politikov, a najmä zisťovať, či sú kon-
zervatívci ochotní spolupracovať. Zároveň si musíme byť
vedomí toho, že niekedy sa podľa mena mainstreamové
konzervatívne alebo kresťanskodemokratické strany pre-
menia na populistov a tým narušia úhľadné delenie strán
na establišment a antiestablišment. Orbánov Fidesz nebol
vždy populistická strana a v roku 2010 nevedol kampaň
na populistickej platforme; Orbán sa na hlboko nelibe-
rálneho, protieurópskeho politika, ktorý vo svojej krajine
systematicky podryva vládu spravodlivosti a demokracie,
premenil až po voľbách. Aj strana Právo a spravodlivosť
Jarosława Kaczyńského ukázala vo voľbách na jeseň 2015
svoju umiernenú tvár, len aby sa podľa Orbánovho vzoru
predviedla ako skrz-naskrz populistická hneď po získaní
väčšiny.

Je jasné, že neexistuje žiadny univerzálny recept, ako
čeliť populizmom. Nie je žiadny návod na instantné pora-
zenie populizmu v desiatich bodoch. Ale zároveň nie sme
ani úplne dezorientovaní či bezmocní. Musíme ostatných

politikov podnecovať k tomu, aby hovorili s populistami, ale nie ako populistami. Musíme striehnuť na potenciálnych konzervatívnych spojencov a pokúšať sa odraďiť ich od spolupráce s populistami (samozrejme, ak títo prestanú byť populistami, čiže antipluralistami, v demokracii je spolupráca s nimi úplne legitímna). Populistických voličov netreba mávnutím ruky zavrhnúť ako „úbožiacov“, ako to spravila Hillary Clintonová v septembri 2016. Mali by sme sa rozprávať s ľuďmi, ktorých by sme normálne nestretli; ak máme podozrenie, že sú obeťami bezprávia, mali by sme na svoju vládu a/alebo stranu tlačiť, aby krivdu napravila.

Viedeň, január 2017

Predslov je prekladom z vydania v anglickom jazyku (Penguin 2017), v ktorom autor hodnotí relevantné udalosti po prvom vydaní knihy. Nasleduje slovenský preklad pôvodného nemeckého vydania (Suhrkamp Verlag 2016), v ktorom sa autor podrobnejšie zameriava na oblasť Európy (pozn. vyd.).

Na úvod: Kto vlastne nie je populista?

Populisti, kam oko dovidí: v roku 2015 koalícia gréckych ľavicových a pravicových populistov sústredila na seba pozornosť nielen svojej krajiny, ale aj celej Európy; v Španielsku sú populisti na vzostupe a systém politických strán, ktorý pretrvával od konca Francovej diktatúry, je roztrieštený; vo Francúzsku je Front National už dlho súčasťou etablovanej politiky (jeho zakladateľ Jean-Marie Le Pen je poslancom parlamentu už šesťdesiat rokov), a aj keď sa jeho dcéra Marine v roku 2017 nestane prezidentkou republiky, vplyv FN neustále rastie: napríklad Nicolas Sarkozy sa v súčasnosti snaží pretransformovať v akéhosi „Le Pen light“. S Viktorom Orbánom, Jarosławom Kaczyńským a so slovenským Robertom Ficom sú zatiaľ v troch zo štyroch krajín Vyšehradskej štvorky pri moci politici obvykle označovaní za populistov (pričom krajiny Vyšehradskej štvorky boli kedysi považované za pionierov úspešného prechodu od štátneho socializmu k liberálnej demokracii a trhovému hospodárstvu; predovšetkým z Orbána sa medzičasom stal zástanca vyslovene neliberálnej vízie štátu¹). Nečudo, že niekdajší prezident Európskej rady Herman Van Rompuy už v roku 2010 upozorňoval: „Veľké nebezpečenstvo predstavuje práve populizmus.“²

Zjavne nielen v Európe. V USA síce debata o Tea Party, ktorú často označujú za pravicovopopulistickú, postupne utícha, zato Donald Trump ako prezidentský kandidát

republikánov vyvoláva od polovice roka 2015 nielen rozruch, ale doslova škandál: už od šesťdesiatych rokov 20. storočia žiadny prominentný politický predstaviteľ takto nehanebne neznevažoval menšiny (a v neposlednom rade ženy), či im dokonca oplzlo nenadával. Nálepka „populista“ sa pritom podľa mnohých komentátorov medzičasom stala príliš neškodnou: celý rad pozorovateľov sa už nerozpakuje nazývať realitného miliardára „fašistom“.

Na juh od USA, v Latinskej Amerike, sa naproti tomu zdá, že „ružová vlna“ populistických „útočníkov na paláče“ (s Hugom Chávezom na čele) pomaly odznieva. Ale pri moci sa stále držia Rafael Correa a Evo Morales, obaja všeobecne označovaní za ľavicových populistov, ktorí podobne ako Chávez vo Venezuele od základov pretvorili politický systém svojich krajín a niektorí európski intelektuáli (predovšetkým v Grécku a Španielsku) ich dnes považujú za vzory. Chceli by akúsi latinskoamerikanizáciu južnej Európy, počas ktorej by *pueblo* vymietlo oligarchie³. Mnohí sa dokonca domnievajú, že v budúcnosti politika na celom starom kontinente prerastie do boja medzi pravicovými populistami a ľavicovými populistami, ktorí sa inšpirujú latinskoamerickými teoretikmi⁴.

Tento prvý prehľad je len momentkou ukazujúcou iba malý výrez globálnej politickej scenérie – ešte nebola reč o pomeroch v Nemecku, o Pegide či Alternatíve pre Nemecko (AfD), a ani o populizme v Ázii (predovšetkým v Thajsku). Táto esej však nemá v úmysle obsiahnuť celosvetové dejiny populizmu, ani sa pachtiť za najnovšími politickými škandálmi. Namiesto toho sa chcem pýtať principiálnejšie, čo to populizmus vlastne je (alebo inak vyjadrené: kto je skutočne populista) a v čom presne – podľa Van Rompuyho taký páľčivý – problém populizmu vlastne spočíva. Sú vôbec všetci v úvode spomenutí

politickí činitelia populistí? Neboli vždy za populistov označovaní aj mainstreamoví politici? Helmut Kohl pre svoju ľudovosť; Gerhard Schröder, ktorý chcel robotníkom dopriať poriadny „kus koláča“ (a pred bežiacimi kamerami sa predvádzal národu blízkymi hláškami typu „Nože mi dones fľašku piva, lebo budem štrajkovať!“); a dokonca aj Angela Merkelová, ktorá skoro nikdy nehovorí o „ľude“, zato však často o „ľudoch“, akoby bola jedinou mysliteľnou zástupkyňou nemeckej časti ľudstva. Nechcú – ba nemali by – v demokracii všetci politici „odčítať ľudu z pier“? Vyzerá to tak, že ak politická súdnosť, voľne prebratá od Hannah Arendtovej, pozostáva predovšetkým zo schopnosti rozlišovať, potom to v Európe so súdnosťou možno až také ružové nebude, pretože dnes sa všetko a všetci bez rozdielu hádžu do jedného vreca.

K diskusií o populizme sa navyše často pristupuje emocionálne. Populistom sa vyčíta, že robia politiku citov (alebo „z brucha“). Avšak aj negatívne sudy o populizme sa často nevyhýbajú emóciám: hneď sa hovorí o patológiách, prekrúcaní demokracie, falošnom povedomí či priam ochlokracii (vláde luzy). Obhajcovia populizmu zase kontrujú, že ich kritici netrpia ničím menej vážnym ako nenávisťou k demokracii, resp. demofóbiou, čiže strachom z ľudu alebo rovno z „úplne normálnych ľudí“.

Lavicoví teoretici sa neustále sťažujú, že etablované strany používajú „to slovo na p“, kedykoľvek sa im zažiadajú, aby umlčali kritiku vládnuccich neoliberalných pomerov. Celkom podobne znejú nacionalistické hlasy v Európe, keď tvrdia, že Brusel každé „nie“ pri referendách o zmluvách EÚ automaticky znevažuje ako populistické a tým pádom neplatné. Niet divu, že si Marine Le Penová označenie „populistka“ medzičasom nasadila ako čestné vyznamenanie demokracie – lebo podľa nej populizmus